

**ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА СУКУПНОЇ
РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ АГРОПРОМИСЛОВОГО ВИРОБНИЦТВА**

Визначено поняття еколого-економічної ефективності підприємств агропромислового комплексу України, шляхом систематизації вітчизняного та

© М. М. Попова

* Науковий керівник – д.е.н., професор Т.Г. Маренич

зарубіжного наукового досвіду, а також розглянуто теоретичні аспекти даного питання. Встановлено наявність нерозривного зв'язку між економічною та екологічною ефективністю сільськогосподарського виробництва з урахуванням екологічних пріоритетів відносно економічних інтересів сільгоспвиробників в умовах жорсткого конкурентного середовища. Проаналізовано дію факторів впливу на рівень еколого-економічної ефективності у сільському господарстві (систему землеробства, рівень родючості земель тощо). Опрацьовано та узагальнено тенденції і закономірності динаміки показників природокористування за період з 2008 по 2012 рр. Розглянуто питання обрахування реальної еколого-економічної ефективності. Сформульовано авторську думку щодо сутності поняття «еколого-економічна ефективність сільськогосподарського виробництва»; обґрунтовано необхідність всебічного врахування екологічних чинників для розвитку аграрного виробництва на інтенсивній, конкурентоспроможній основі.

Ключові слова: ефективність сільськогосподарського виробництва, еколого-економічна ефективність, родючість ґрунтів, навколишнє середовище, екологічне забруднення.

Постановка проблеми

Найважливішою економічною категорією будь-якого виробництва, у тому числі сільськогосподарського, є його ефективність. В умовах переходу України до ринкової економіки спостерігаються тенденції до збільшення техногенно-антропогенного навантаження на природні ресурси. Більшою мірою така ситуація обумовлена такими чинниками: широким впровадженням інтенсифікації виробництва, недосконалістю економічного механізму природокористування, зменшенням фінансування на потреби охорони природи, невиконанням природоохоронного законодавства, порушенням агротехніки вирощування сільськогосподарських культур тощо. Відтак, актуальним постає питання досягнення сільгосппідприємствами поряд з економічною також інших видів (технологічної, соціальної, екологічної тощо) ефективності виробництва. І в першу чергу, з огляду на вищезазначене, у нових умовах господарювання знаходяться у нерозривному зв'язку та взаємообумовленості такі види ефективності сільськогосподарського виробництва, як економічна та екологічна ефективність. Враховуючи недостатню спрацьованість теоретичних та практичних аспектів цього питання, визначена тема даної роботи.

Аналіз останніх досліджень та постановка завдання

Поняття «ефективність» є дуже багатограним та багатоаспектним. Види ефективності – лише незначна частина у колі питань, що знаходяться у полі зору сучасних науковців, економістів-аграріїв, які опікуються питаннями підвищення ефективності агропромислового комплексу. Визначенню та класифікації видів ефективності сільськогосподарського виробництва присвячено багато наукових праць вітчизняних економістів - аграріїв: В. Г. Андрійчука, М. Г. Грещака, В. М. Колота, А. П. Наливайка, С. Ф. Покропивного, С. В. Мочерного та інших. З огляду на основну мету будь-якого виробництва – отримання кінцевих позитивних результатів – сучасна наукова думка розрізняє такі види

ефективності у господарствах агропромислового комплексу: технологічну (або виробничо-технологічну), економічну (виробничо-економічну), соціальну (соціально-економічну), екологічну (еколого-економічну) [1, 2].

Всі перераховані види ефективності виробництва, безумовно, тісно взаємопов'язані між собою та не можуть функціонувати, не впливаючи одна на одну. Проте, враховуючи специфіку галузей сільського господарства, особливо рослинництва, де основним засобом виробництва є земля, та з огляду на курс економічних реформ в Україні, питання взаємозв'язку різних форм ефективності, зокрема, за принципом екологічних пріоритетів відносно економічних інтересів сільгоспвиробників, потребують подальшого вивчення та аналізу, що і є завданням даного дослідження.

Мета, об'єкт та методика дослідження

Метою дослідження є теоретичні аспекти формування еколого-економічної ефективності як складової сукупної результативності агропромислового виробництва. Об'єктом дослідження є процеси взаємодії та взаємозв'язку економічної і екологічної форм ефективності сільськогосподарського виробництва в сучасних умовах розвитку соціально орієнтованого суспільства. При написанні роботи використані загальнонаукові методи економічних досліджень: діалектичний метод пізнання, абстрактно-логічний та метод системного аналізу – для з'ясування сутності економічної та екологічної ефективності, монографічний – для вивчення й систематизації вітчизняного та зарубіжного наукового досвіду з питань ефективності сільськогосподарського виробництва, економіко-статистичний – для вивчення та узагальнення тенденцій і закономірностей динаміки показників сільгоспвиробництва та природокористування. Інформаційною базою дослідження слугували офіційні дані Державної статистичної служби України.

Результати досліджень

Загальновизнаним є тлумачення, що економічна ефективність показує кінцевий результат від застосування всіх виробничих ресурсів та визначається порівнянням одержаних результатів і витрат виробничих ресурсів. З іншого боку, необхідність створення екологічно безпечного для людей довкілля, в якому зберігається біологічна рівновага, здійснюється виробництво екологічно чистої продукції і не допускається забруднення навколишнього середовища, спонукала до виділення у самостійну форму екологічну ефективність, яку можна сприймати як індикатор гармонійного розвитку виробництва. Тобто виключно важливого значення набуває і екологічна складова аграрного виробництва, пов'язана із ефективністю природокористування.

В економічній енциклопедії С. В. Мочерний зазначає, що термін «екологічна ефективність (ефективність природозбереження)» відноситься до практики компаній, які підкреслюють тісні зв'язки між економічною ефективністю (прибутковість при зниженні собівартості) та екологічною ефективністю. Екоефективність досягається шляхом створення конкурентоспроможних за

ціною товарів й послуг, які задовольняють потреби людей та підвищують якість життя, одночасно скорочуючи вплив на навколишнє середовище і ресурсомісткість протягом всього життєвого циклу продукції до рівня, принаймні, відповідного оцінюваній несучій здатності (екологічній ємності) Землі. Досягнення екоефективності націлює компанії на створення більшої цінності для споживачів при мінімізації ресурсокористування, забруднення навколишнього середовища і відходів. В основі досягнення екоефективності лежить також акцент на створенні продукції з високими корисними властивостями (цінністю принесених послуг), низькою матеріаломісткістю і енергоємністю [3].

І далі, за енциклопедичним визначенням С. В. Мочерного, еколого-економічна ефективність - це «відношення сумарних економічних та екологічних витрат до інтегрального еколого-економічного ефекту, комплексна оцінка у просторі та часі взаємодії економічної діяльності й навколишнього середовища. Визначення еколого-економічної ефективності передбачає оцінку впливу господарського комплексу на навколишнє середовище, виявлення взаємозв'язків між економічною і екологічною підсистемами, попереднє виявлення ключових проблем охорони довкілля й диспропорцій економічного розвитку» [3]. Така ефективність відображає результат використання у процесі виробництва, поряд з матеріальними і трудовими затратами, витрат, пов'язаних з ліквідацією або запобіганням забруднень і руйнувань природного середовища, що виникають у процесі сільськогосподарської діяльності, а також втрати частини сільськогосподарської продукції внаслідок погіршення екологічного стану навколишнього середовища, виснаження земель тощо.

Наведемо деякі офіційні статистичні дані з цього питання. Так, у 2012 р. викиди забруднюючих речовин в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення підприємств сільського господарства склали 80,0 тис. т, що становить 110,1 % до попереднього року; викиди діоксиду вуглецю – 873,4 тис. т та 110,8 %, відповідно [4] (табл. 1).

Таблиця 1. Викиди шкідливих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря стаціонарними джерелами забруднення підприємствами сільського господарства

Роки	Кількість сільськогосподарських підприємств, які мали викиди	У % до загальної кількості підприємств, які мали викиди*	Обсяги викидів			
			забруднюючих речовин		діоксиду вуглецю	
			тис.т	відсотків до попереднього року	тис.т	відсотків до попереднього року
2007	935	50,7	86,0		**	
2008	893	8,3	53,5	62,2	616,6	
2009	887	8,5	61,0	112,5	566,4	93,7
2010	955	10,3	71,0	115,7	718,1	124,1
2011	945	10,9	72,7	105,2	790,5	121,6
2012	1120	13,3	80,0	110,1	873,4	110,8

Примітка: *розраховано автором на підставі офіційних статистичних даних

** офіційні статистичні дані відсутні

Джерело: розраховано автором на основі [4].

Дані табл. 1. свідчать, що за останні 5 років в Україні має місце стійка тенденція як до збільшення кількості сільськогосподарських підприємств, що здійснюють викиди забруднюючих речовин, так і до щорічного збільшення обсягів таких викидів. При цьому, у структурі поточних витрат на охорону навколишнього природного середовища у 2012 р. на охорону атмосферного повітря приходилося лише 9,6 %, захист і реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод – 5,3 %, поводження з відходами – 34,2 %, очищення зворотних вод – 44,5 %, інші напрями природоохоронної діяльності – 6,4 % [4].

Обрахування реальної еколого-економічної ефективності – надзвичайно складне завдання. Адже соціальні, моральні, екологічні наслідки шкоди, заподіяної сільськогосподарською діяльністю навколишньому середовищу, неможливо однозначно виразити кількісно та відобразити в економічній оцінці. Еколого-економічна оцінка ефективності виробництва в АПК передбачає, що до безпосередньо економічного ефекту додається прогнозований тривалий ефект, який враховує економічні наслідки від зміни навколишнього середовища у майбутньому.

Складності економічно об'єктивної оцінки природних ресурсів і збитків, заподіяних господарською діяльністю навколишньому середовищу і люду, спонукають до того, що часто еколого-економічну ефективність визначають як співвідношення витрат на охорону навколишнього середовища і традиційного економічного ефекту за низкою показників. До таких показників відносяться: частка чистого прибутку, спрямованого на екологічні заходи; питома вага прибутку, що витрачається на утилізацію відходів; частка екологічно чистої продукції у загальному її виробництві; наявність очисних споруд і сховищ для зберігання технологічних стоків; частка екологічно чистих кормів для годування тварин у загальній їхній кількості; кількість медичних препаратів, які використовуються для ветеринарного обслуговування тварин тощо [5, 6, 7, 8].

Відтак, сутність поняття «еколого-економічна ефективність» сільськогосподарського виробництва набагато глибша, і розглядати її можна з різних кутів зору. Ми вважаємо, що під еколого-економічною ефективністю сільськогосподарського виробництва слід розуміти інтегральну економічну ефективність використання ресурсів, у тому числі земельних, в аграрному секторі економіки, яка враховує зменшення економічного результату, внаслідок екодеструктивного впливу господарської діяльності (тобто результату негативних впливів на людину і природні системи процесів виробництва і споживання товарів і послуг). Факторами впливу на рівень еколого-економічної ефективності у сільському господарстві можна вважати продуктивність аграрного виробництва, рівень родючості земель, систему землеробства та екологічний стан земельних ресурсів.

Специфіка сільського господарства, і особливо рослинницької галузі, пов'язана із глибоким використанням земельних ресурсів, застосуванням хімічних та біологічних засобів захисту рослин, що, у кінцевому підсумку, призводить до зменшення родючості ґрунтів, руйнування природних екосистем тощо. Останніми роками у ґрунтах України відбувається швидкий процес зменшення вмісту гумусу, в першу чергу, внаслідок недотримання сівозмін. Зокрема, має місце витіснення з них технологічно цінних попередників – багаторічних бобових трав, зернобобових культур тощо. Натомість часто здійснюється вирощування монокультури та насичення сівозмін такими важкими для землі культурами, як соняшник та ріпак – найкращими для сільгоспвиробників з економічної точки зору (протягом останніх 20 років їх виробництво є стабільно рентабельним). Це закономірно призводить до інтенсивного використання поживних речовин ґрунтового вбирного комплексу і виснаження ґрунтів, що, у свою чергу, тягне за собою не лише подальші втрати продукції за рахунок природного чинника, але й додаткові витрати на ліквідацію наслідків екологічного забруднення. Тому, ефективним, з позицій екології, можна вважати лише таке виробництво, у якого еколого-економічний ефект (економічна вигода із врахуванням вартості природоохоронних заходів, вартості природних ресурсів, втрат від нанесення шкоди довкіллю) є позитивним.

Слід зазначити, що структура посівних площ сільськогосподарських культур з 1990 р. по теперішній час змінилася на користь інтенсивних культур, питома вага яких у загальній посівній площі складала у 1990, 2000 та 2011 рр. 61,3 %, 72,3 % і 68,9 %, відповідно [4]. Держава намагається регулювати питання збереження родючості українських ґрунтів. Так, у червні 2009 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів», відповідно до якого були визначені завдання щодо розробки проектів землеустрою з еколого-економічним обґрунтуванням сівозмін [9]. Крім того, Постановою КМУ від 11.02.2010 р. затверджено граничні частки основних груп і окремих культур у сівозмінах. Однак, наразі норми цих законодавчих актів не виконуються у повному обсязі.

Крім недотримання екологічного обґрунтування сівозмін, екологічний ризик представляють такі складові сільськогосподарського виробництва, як використання хімічних речовин та порушення правил їх внесення, неправильне зберігання органічних добрив, пестицидів, туків, утворення побутових та промислових відходів а також стічних вод та їх осадів, які застосовуються як добрива, тощо. На рис. 1 представлена динаміка внесення мінеральних добрив під сільськогосподарські культури в сільгосп підприємствах за останні 10 років, яка наочно свідчить, що за зазначений період внесення мінеральних добрив за всіма показниками (внесено в поживних речовинах – всього та на 1 га посівної площі, частка удобреної площі) з року в рік зростає.

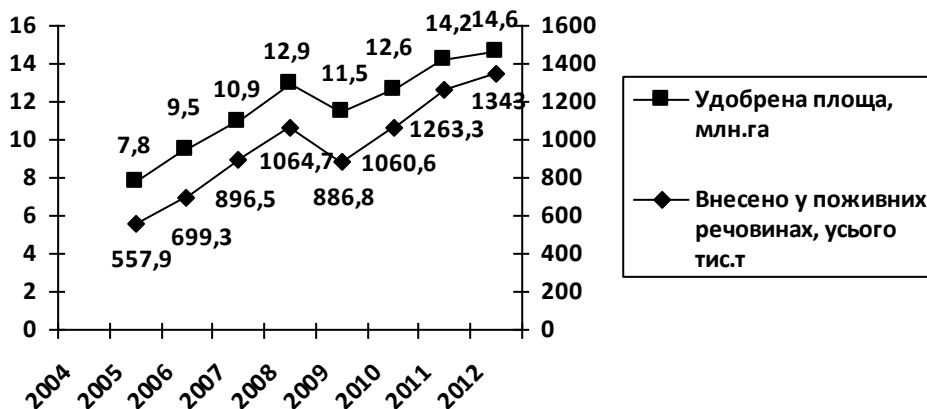

Рис. 1. Внесення мінеральних добрив під сільськогосподарські культури
Джерело: побудовано автором на основі [4].

У той же час, аналогічні показники щодо внесення органічних добрив (рис. 2) мають незначну тенденцію до зниження, що діє не на користь екологічному стану земель сільськогосподарського призначення. Так, у 2012 році, за статистичними даними, було внесено 1343 тис.тонн мінеральних добрив та 9,6 млн тонн органічних добрив, що складає у відношенні до 2004 року 259,0 % та 63,6 %, відповідно [4].

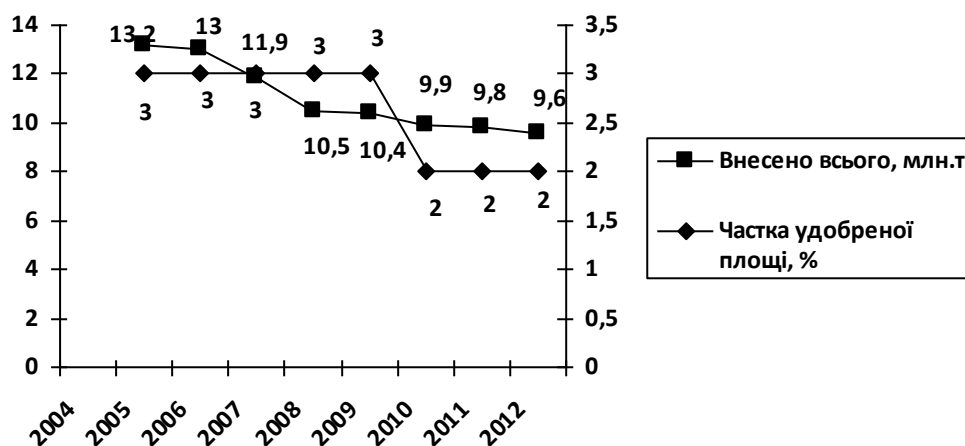

Рис. 2. Внесення органічних добрив під сільськогосподарські культури
Джерело: побудовано автором на основі [4].

Таким чином, кінцеві результати аграрного виробництва знаходять своє відображення у кількості якісної, екологічно чистої і безпечної для здоров'я людини продукції при високій економічній ефективності виробництва. Тому навіть, якщо підприємство має високі показники рентабельності за рахунок окремих видів продукції, але функціонує в умовах неповної зайнятості ресурсів (частина площ чи обладнання не використовується, працівники зайняті у режимі неповного робочого дня, а в структурі посівних площ переважають найбільш прибуткові сільськогосподарські культури), а також нераціональної структури виробництва, недотримання сівозмін, що у довготерміновій перспективі спричиняє негативний вплив на родючість ґрунту і урожайність культур, то таке виробництво не можна вважати достатньо ефективним з позицій суспільства.

Висновки та перспективи подальших досліджень

На підставі вищесказаного можна зробити висновок, що ефективне агропромислове виробництво має базуватися на економічному результаті фінансово-господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, який передбачає збільшення обсягу виробництва продукції сільського господарства на одиницю затрачених ресурсів та дотриманні екологічних вимог землекористування, підвищенні якісного стану ґрунтів. Еколого-економічна ефективність у сільському господарстві передбачає формування оптимальної структури посівних площ для кожного підприємства, врахування якісної характеристики ґрунтів, введення науково обґрунтованих сівозмін з використанням кращих попередників, проведенням аналізу придатності земель до їх екологобезпечного використання.

Отже, науковий підхід до сільськогосподарської діяльності, що має за кінцеву мету підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств, повинен ґрунтуватися не тільки на економічних чинниках виробництва, а й всебічному врахуванні екологічних чинників, вимог екологічної безпеки будь-якого виробничого процесу, раціонального використання й охорони природних ресурсів. Лише у цьому випадку суспільство буде спроможне створити такі умови, при яких аграрне виробництво розвиватиметься на інтенсивній, конкурентоспроможній і, водночас, екологобезпечній основі.

Література

1. Економіка аграрних підприємств: підручник. — 2-ге вид., доп. і перероблене. / В. Г. Андрійчук. — К.: КНЕУ, 2002. — 624 с.
2. Економіка підприємства: підручник. — Грещак М. Г., Колот В. М., Наливайко А. П. та ін.; [під ред. С.Ф. Покропивного]. — 2-ге вид., перероб. та допов. — К. : КНЕУ, 2001. — 528 с.

3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. – Редкол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2000. – 864 с.
 4. Статистичний щорічник України за 2012 рік. Державна служба статистики України. – За ред. Осауленка О. Г. – К.: 2013. – 552 с.
 5. Методические рекомендации по определению эффективности сельскохозяйственного производства / разраб. Е. С. Оглоблин. – М. : РАСХН, 1996. – 68 с.
 6. Методика экономических исследований в агропромышленном производстве. – ред. В. Р. Боев. – М. : РАСХН, 1995. – 228 с.
 7. Экономические показатели деятельности сельскохозяйственных предприятий: справочник. – С. И. Кованов, В. И. Свободин – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Агропромиздат, 1991. – 216 с.
 8. Николаев В. М. Экологизация производства и инновационная деятельность / В. М. Николаев. – Масла и жиры. – 2008. – № 2. – с. 3–6.
 9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо збереження родючості ґрунтів від 04.06.2009 р., № 1443 – VI. – Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1443-17>.
-